

Замість передмови

В наші дні точиться чимало дискусій стосовно місця й ролі гуманітарних наук у сучасному суспільстві, висловлюється багато думок та гіпотез щодо майбутнього книг і бібліотек, здійснюються численні спроби спрогнозувати подальший розвиток літератури з урахуванням динамічного розвитку інформаційних технологій, що впливають і на творчість письменників, і на сприйняття художніх творів читацькою аудиторією.

Цей випуск “Ренесансних студій” відкриває стаття відомого німецького літературознавця, фахівця з ренесансної літератури Гельмута Бонгейма. В ній автор, який протягом багатьох років викладав в університетах Вашингтона, Каліфорнії та Мюнхена, а нині очолює англійське відділення Кельнського університету, висловлює свої міркування стосовно цілей і задач гуманітарної освіти в сучасному інформаційному суспільстві.

Сподіваємось, що ця стаття знайде відгук у наших читачів і на сторінках “Ренесансних студій” в подальшому з’являться публікації, в яких проблеми, пов’язані з вивченням, науковим осмисленням та викладанням літератури доби Відродження, розглядатимуться в контексті основних тенденцій розвитку сучасної цивілізації.

Бонгейм Гельмут

(Німеччина, Кельнський університет)

Інформаційне суспільство

Професор Джонсон якось радив: “Звільніть свій мозок від штампів!”. “Короткий Оксфордський словник” штампами називає “слова, які вживають заради моди, не розмірковуючи”.

В наші дні одним із досить поширених і, слід сказати, доволі шкідливих, словесних штампів є словосполучення “інформаційне суспільство”. Втім, сучасне суспільство може бути назване також суспільством мас-медіа, суспіль-

Замість передмови

ством транспорту, суспільством освіти, суспільством індустрії та менеджменту, суспільством, що прямує до урядування на основі чесних виборів і узгоджень (або ж навпаки, схильне до передвиборчих махінацій, експлуатації та корупції). І в художній літературі, і під час масових видовищ паралельно з виразом “інформаційне суспільство” використовується чимало інших ярликів, причому майже всі вони рівною мірою правдиві й неправдиві. Інколи наше суспільство ще називають суспільством споживачів, охочих до розваг, Кока-Коли та Біг-Маку, або ж суспільством вітамінів чи аспірину. Ми дізнаємося також, що живемо у хворому, не впевненому в собі, скептичному і байдужому до громадян суспільстві, або ж чуємо, що наше суспільство є добродійним та щедрим і що воно постійно дбає про своїх членів.

Кожне з цих визначень, звісно, є неповним, водночас і правильним, і хибним. Та й взагалі, хіба спроможний хто-небудь якимось чином пришпилити на суспільство один єдиний ярлик? Відповідаючи на таке майже риторичне запитання, можна сказати лише те, що час від часу більшість із нас намагається це робити. Так чинять, приміром, релігійні діячі та політики, журналісти та кінорежисери, драматурги та письменники. Навіть літературна критика, яка рясно посипає словесами в університетських аудиторіях та на сторінках періодичних видань, також вживає ярлики. І як результат, ті п'єси, що ми дивимося, ті романи, що ми читаємо, та інші артефакти *volens volens* стають частиною інформаційного суспільства.

Хоча термін “інформаційне суспільство” і застосовується як кліше, слід визнати, що він не позбавлений певного шарму. Ми, на відміну від людей минулих епох, дійсно живемо у мас-медійному, інформаційному (а подекуди – дезінформаційному) суспільстві. Новини коштують дешево, енциклопедія може бути стиснута до розміру одного або двох компакт-дисків, у процесах, пов'язаних з обробкою інформації, відбулися радикальні

зміни в плані співвідношення між ручною працею та автоматизованим виробництвом.

Однак термін “інформаційне суспільство” водночас є й оманливим, оскільки звужує наше бачення освіти, і зокрема того, на що можуть сподіватися наші студенти, виходячи в широкий світ самостійними спеціалістами. Адже внаслідок дедалі більшої автоматизації виробництва, все менш затребуваним буде людський “автомат” – принаймні ми так сподіваємося. Насамперед це, звісно, стосується сфери комерції та управління, але, як думається, і освітньої галузі також. Протягом довгого часу, від дитячого садка і до вищої школи, ми прагнемо повідомляти своїм учням найбільш суттєві факти, хоч і добре усвідомлюємо, що більшість із них будуть забуті наступного ж дня. Втім, значно важливішим є навчання основним принципам оволодіння інформацією (на кшталт, “не так важливо знати щось конкретне, як мати уявлення про те, де про нього можна дізнатися”), виявлення причинно-наслідкових зв’язків, соціальних установок і здібностей людини та визначення цілей, вартих реалізації. Ці принципи залишаються в нашій пам’яті значно довше, ніж назви планет чи дата написання “Втраченого раю”. Напевно інформація, яка швидко втрачає цінність, – лише непотрібний мотлох.

Отже, не достатньо просто зазубрити те, що перша постановка Шекспірового “Макбета” відбулася у 1604 році, чи те, що історичну особу Банко Шекспір зробив бездоганим героєм. Частинки будь-якої інформації ще треба навчитися зіставляти між собою, з’ясовуючи їхню сутність. Приміром, якщо той факт, що англійський престол після королеви Єлизавети посів король Джеймс, пов’язати з тим, що Банко був предком згаданого короля, то це допоможе зрозуміти, чому драматург обрав для свого героя саме таке ім’я: вочевидь, облагородження Банко мало слугувати поштивим реверансом на адресу правлячого монарха. Тобто слід наголосити, що університет повинен бути не просто факто-заповнювачем, але й фабрикою по виявленню

Замість передмови

причинно-наслідкових зв'язків. Адже нині потрібні лише взаємопов'язані відомості, оскільки ми живемо в суспільстві, що “визначає ціну будь-якій інформації” і в якому “все більше виникає нових проблем, яких не було раніше”. Там, де раптові питання потребують нових рішень, енциклопедія (де б вона не зберігалася – чи то на книжковій полиці, чи то на компакт-диску) не є тим джерелом, до якого ми звертаємося в першу чергу. Давній вислів, “насамперед вияви зв'язок!” все ще залишається актуальним.

Причому це стосується як точних наук, так і мистецтва, як комерції, так і юриспруденції, як єгиптології, так і математики. Одного разу я запитав професора математики, чи не викликає у нього занепокоєння притаманна математиці обмеженість прийомів обчислення. Викладаючи студентам математику, відповів він, посміхаючись, ми не наводимо інформації про можливі способи обчислення. Такі відомості можна знайти у підручнику. Реальна проблема полягає у визначенні того, які з наявних проблем *варто розглядати*, яка інформація варта того, щоб докладати зусилля для її пошуку, збереження, розповсюдження і втовкмачування в голови учнів у школах та студентів в університетах, оскільки ця інформація має бути пов'язаною з іншими відомостями. Перефразовуючи (і певною мірою перекручуючи) Достоєвського, можна сказати, що світ мас-медіа “ставить вас між “х” та “у” і визначає ваш вибір”. Навіть маючи у своєму розпорядженні потужні комп'ютери, професійний математик повинен робити вибір між різними дослідницькими проектами, оскільки здійснення деяких із них може відібрати у нього кілька місяців або навіть років. Тож наступне покоління студентів слід навчити, вважає мій знайомий професор математики, такому відчуттю, яке б підказувало їм, *які саме* з усіх можливих проектів їм варто розпочинати.

Усе це, без сумніву, стосується й сфери англістики. Замало просто вирішити, що вивчати, а що ні: кожен має також визначитись, *що є пріоритетним* для нього, оскільки без цього усе може звестись на манівці. Звісно, в реальному

житті ми постійно маємо робити вибір, як за себе, так і за наших студентів. І в кожному випадку найважче визначитися саме з пріоритетами: чим насамперед слід керуватися, роблячи свій вибір, чи то потребами ринку, чи то загальноприйнятими уявленнями, чи то певними прагматичними міркуваннями, чи, можливо, треба обирати те, що є найбільш зрозумілим, що легко вивчати і в подальшому використовувати? Більшість педагогів збиті з пантелику шквалом новітніх віянь, і навряд чи будь-який посібник із наших дисциплін спроможний допомогти їм у вирішенні проблеми вибору. Визначення пріоритетів залишається життєво важливим завданням.

Особливо проблематичною в цьому плані є ситуація в гуманітарній сфері. Усім відомо, приміром, те, що у фізиці без знання математики неможливо досягти жодних успіхів, а вивчення математики слід розпочинати з простої арифметики, і лише після цього переходити до алгебри, диференціального числення та ін. В гуманітарних науках, на жаль, ми не маємо такого чітко встановленого набору необхідних відомостей. Напевно всі погодяться з думкою, що для того, щоб стати професіоналом у цій сфері, необхідно поступово накопичувати ті знання, які частково залежать від розуміння історії, а частково від потреб сьогодення. Втім, навіть від найбагатшого банку даних вам не буде жодної користі, поки ви не визначите свої цілі та остаточно не переконаєтеся у доцільності їх досягнення. Можливо це й звучатиме дуже наукоподібно, якщо випускник англійського відділення вирішить, приміром, з'ясувати, котра з сестер Бронте, Шарлотта чи Емілія, у своїх творах використовувала більше слів, які починаються з літери "s". Рівень сучасних методів обробки інформації цілком допускає постановку подібної задачі. Але навіть найвний початківець може зрозуміти, що результат такого дослідження не буде вартий і п'яти хвилин витрачених на нього зусиль, не кажучи вже про півроку клопітких обчислювань. Досить сумнівними видаються також пошуки джерел художніх творів або ж спроби з'ясувати, яким

Замість передмови

чином їх будуть сприймати у майбутньому. На противагу цьому, більш доцільним уявляється, наприклад, виявлення тих якостей, тих характерних особливостей художнього твору, які допомагають зрозуміти його канонічну цінність або довготривалу популярність.

Таким чином, центральним у “інформаційному суспільстві” є питання, що слід вважати суттєвим, що потенційно значимим, а що абсолютно не вартим уваги? Відповісти на нього дуже непросто, бо одна й та сама інформація одному може здаватися суттєвою, а іншому – абсолютно непотрібною. І це не дивно, адже весь час, починаючи ще з загальноосвітньої школи, нас здебільшого привчали лише накопичувати факти, приміром, необхідно було запам’ятати назви головних планет або ж формулу води – H_2O . Кожен, хто причетний до академічної науки, може підтвердити, що в ній, як і в будівництві, найважливішим є не випадковий набір фактів, а професійні навички та вміння співвідносити і пов’язувати факти між собою. Цьому не можна, звісно, навчитися, ведучи пошук в Інтернеті, таке вміння можна набути лише під час активної роботи безпосередньо у своїй науковій сфері. Необхідно сміливо експериментувати, не боячись помилок, консультуватися у досвідчених фахівців та вдосконалювати інформаційну інтуїцію. Зазвичай найкращі наші студенти виходять за межі навчальної програми. Вони обирають свій власний шлях – це настільки важливий принцип вищої школи, що його важко переоцінити, – і розглядають ті питання, які їхні вчителі або обійшли увагою, або ж на які не спромоглися знайти відповіді. Вони відкривають нові підходи, вигадують нові методи дослідження і знаходять величезне задоволення у подібних заняттях. Саме таких студентів ми й намагаємося залучати до подальшої академічної діяльності. Однак нерідко їх перехоплюють інші роботодавці.

Вище наведено лише кілька доводів на підтвердження тези, що звужений погляд на наш час як епоху інформаційного суспільства загрожує викривленням

смыслу середньої та вищої освіти й може привести до надмірного захоплення тестами, в яких пропонується дати відповідь “так” чи “ні”, або ж обрати серед кількох варіантів правильну відповідь. Такий підхід підводить нас до уявлень про бібліотеки майбутнього як велику кількість клавіатур і моніторів. Тож цілком природно, що останнім часом усе частіше ми чуємо, що старомодний інструмент навчання та розваги, який ми називаємо “книгою”, нібито канув у вічність. Покажемо у цьому плані є, приміром, такий факт. В інструктивному посібнику програми SOCRATES, здійснюваної Європейським Союзом, абсолютно чітко визначається, що кошти, призначені для допомоги студентам у вивченні іноземних мов, не можна витратити на придбання словників! Чи не слід розцінювати це як бажання підтримати електронну промисловість, яка проштовхує міжнародні проекти з розвитку комп’ютерної техніки та програмного забезпечення? А книжка, як відомо, до них не належить.

Цілком зрозуміло, що для прискорення економіки, як стверджує Кейнс, доцільніше витратити 1000 фунтів стерлінгів на придбання комп’ютера, ніж 10 фунтів на купівлю книжки. Щоправда, через кілька років комп’ютери знеціняться й будуть замінені іншими, а книга житиме на полиці незрівнянно довше. Втім, цей факт, аж ніяк не може слугувати аргументом проти інформаційної революції: звісно, сьогодні вкрай безвідповідально було б випускати студентів у світ, не надавши їм навичок роботи на комп’ютері. Ми дійсно живемо у комп’ютерному суспільстві. Однак зневажливе ставлення до друкованих носіїв інформації може нанести великої шкоди системі освіти.

Минулої осені наш факультет одночасно відвідали двоє іноземних викладачів: один із провідного університету Англії, а інший із континентальної країни, обидва викладають англійську літературу. Кожен із них просиджував у бібліотеці нашого університету з ранку до ночі й виходив зі свого “книжного ув’язнення” з почуттям великого задоволення та купою нотаток і фотокопій, хоча

Замість передмови

обидва цілком пристойно володіли комп'ютером і були здатні користуватись Інтернетом. До речі, коли наші студенти повертаються з семестрового стажування у Великобританії, вони зазвичай висловлюють невдоволення тим, що убогість книжкових фондів тамтешніх університетських бібліотек завадила їм добре виконати свої дипломні дослідження. Слід відзначити, що ситуація весь час погіршується. Щоправда, більшість континентальних університетів, як Східної, так і Західної Європи, залишаються вірними прихильниками Гумбольдтової ідеї, згідно з якою навчальна і дослідницька діяльність мають йти пліч-о-пліч. Цього принципу додержуються навіть і в середній школі. Хороші бібліотеки важливі не лише для викладачів, а й для студентів. Те, що ми вимагаємо від наших студентів (і не тільки в гуманітарних науках), потребує значно більшого, ніж простого володіння певною інформацією. Приходячи до мене на консультації, студенти надзвичайно рідко звертаються з проханням, “допоможіть мені знайти відомості про...?” Здебільшого їхні звернення по допомогу мають інші форми:

1. “Мені не вдалося придумати цікаву тему для своєї роботи, і я сподіваюсь, що Ви зможете ...”.

2. “Я маю хорошу тему й зібрав багато матеріалу, однак не знаю, як його структурувати”.

3. “Я добре розумію, з чим хочу полемізувати, проте не знаю, з чого почати”.

4. “Я хочу підготувати доповідь на завтрашній семінар, але не чітко уявляю, які питання треба розглянути”.

5. “Як Ви гадаєте, чи варто присвятити дисертацію з'ясуванню причин довготривалої популярності «Віднесенних вітром»?” До речі, саме це запитання прозвучало кілька днів тому з вуст одного колишнього студента-відмінника, який двома роками раніше написав під моїм керівництвом своє дипломне дослідження.

Подібні запитання віддзеркалюють ту кризову ситуацію, в яку іноді потрапляють сучасні студенти, і задають їх здебільшого ті, кому не треба пояснювати, що вища освіта

пов'язана з різноманітними смислами, з великою кількістю запитань, на які студент може дати несподівані для професора відповіді, а також із виявленням тих фокусних проблем, вирішення яких визначає напрямки наукових досліджень. Це одна з причин, що зумовлюють потребу студентів у консультаційній допомозі тих членів кафедри, які мають власні ідеї та здатні продемонструвати їх у своїх дослідженнях. Адаже ознайомлення з фактами й відомостями для вищої освіти не є самоціллю. Головне – навчити студентів у розмаїтті питань виявляти ті, що варті постановки і вирішення. Саме тому такі професійні співтовариства, як ESSE, повинні всіляко підтримувати університетських викладачів, які не тільки викладають, але й займаються науковими дослідженнями та поширюють набутий досвід, публікуючи статті у фахових виданнях. Сучасний тест на професійну відповідність вченого передбачає позитивну відповідь не так на узуальне питання: “Чи вміщує цей мозок ту чи іншу кількість гігабайтів інформації?”, як на інші, ще не звичні для нас запитання: “Чи здатний цей мозок ставити питання, на які варто шукати відповіді, і чи спроможний він визначати ті проблеми, які в майбутньому потребуватимуть свого вирішення?”.

Отже, вислів “інформаційне суспільство” виявляється не таким уже й поганим терміном, якщо поняття “інформація” інтерпретувати у значно ширшому смислі, ніж простий набір фактів та даних. Тобто, розглядати інформацію як сутнісний елемент наших суспільних систем, що допомагає відшукувати потрібні нам відомості серед уже десь зібраних та відповідним чином оброблених даних. А ще доцільніше її сутність розглядати ще й у плані визначення тих питань, що варті постановки та вирішення. Думається, що жоден більш-менш пристойний університет не відкидатиме цього підходу, і навіть наймолодший студент першого курсу з розумінням сприйматиме ті зміни, які зумовлюватиме така візія процесу навчання.

(Переклав з англійської Юрій Черняк)